

YABANCI OKULLAR

Avrupalı devletlerin Osmanlı topraklarında açtıkları okullar.

a) Osmanlı Dönemi

b) Cumhuriyet Dönemi

a) Osmanlı Dönemi: Osmanlı dönemi ıstılahında “ecnebi mektepleri”, günümüz de ise “yabancı okullar” diye tabir edilen bu kurumlar hukukî zeminde geçmişten bugüne “hususî mektep” statüsünde yer almışlardır. 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi’nin 129. maddesinde, “Tebaa-yı ecnebiyeden olan efrâd ve eşhâstan biri canibinden ücretli veya ücretsiz olarak ihdas ve tesis olunan mekteplerdir” şeklinde tanımlanmışlardır (bk. Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi).

Yabancı okulların büyük bölümü Avrupa ve Amerika menşeli misyonerlik teşkilatlarının kurdukları okullardır. Bu çerçevede İngiliz, Fransız, Amerikan, Alman, İskoç, İtalyan misyonerler Osmanlı topraklarındaki bütün din ve mezhep mensuplarını kazanmak için çeşitli kurumlar (hastane, yetimhane, matbaa vb.) tesis etmiş, okullar açmışlardır. XIX. yüzyıl öncesinde misyoner okullarının hukukî dayanağı kapitülasyonlar olarak gösterilmiş olsa da bu konuya dair onlarda açık bir hüküm bulunmamaktadır. Bununla beraber Osmanlı Devleti’nin kapitülasyon verdiği ülkeler, Osmanlı tebaasından kendi dindaşları için himaye hakkı elde edince durum farklılaşmıştır. Fransa 1740 yılında Osmanlı milletinden Mârûnî ve Katolik Ermeniler’in, Rusya 1774’te Ortodokslar’ın, sonrasında İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Prusya Protestanlar’ın himayesini üstlenmişlerdir. Önemli bir başka gelişme de yabancı ülke temsilciliklerinde tercüman vb. eleman ihtiyaçlarını karşılamak için devletin belli sayıda berat üretme hakkı vermesi olmuştur. Bunu istismar eden elçilikler esasen bir tercüman hakkına sahipken bazan yüzleri aşan kişiye berat vermişlerdir. Mesela Halep’teki Rus, İngiliz, Avusturya ve Fransız elçiliklerinin bölgede 1500 gayrimüslime berat vermesiyle hukukî olarak yabancı ayrıcalıklarından yararlanan ayrı bir zümre meydana gelmiştir. Beratlar sayesinde bunlar siyasî dokunulmazlık, ceza yasasından muafiyet, vergi indirimi, yerel mahkemelerde yargılanmama gibi haklara kavuşmuşlardır. Bir Avrupa dili öğrenme-

nin getirdiği avantaj gayrimüslimler nezdinde yabancı okulların revacını arttırmış, böylece devletin yasalarına tâbi olmayan bir topluluğun ortaya çıkmasına zemin hazırlanmıştır. Bu safhadan sonra misyonerlik faaliyetleri salt dinî faaliyet olmaktan çıkarak ülkelerinin Osmanlı dahilindeki nüfuzlarını dindaşları üzerinden arttırmalarına araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu gelişmeler 1870’lerden sonra bütün misyoner teşkilatlarının niçin okullaşmayı hızlandırdıklarını ve açtıkları okul türleri arasına seküler, yabancı dilde öğretim yapan, dinî değiştirme programlarından vazgeçerek kültür misyonerliğine ağırlık veren “kolejleri” dahil ettiklerini açıklamakta da önemlidir.

Böylece misyoner/yabancı okullarında yetişen Osmanlı tebaası gençlerinin zihinsel dönüşümleri, Osmanlı’dan kopuş fikirlerinin de oluştuğu kırılmalar olmuştur. Bunu farkedenden devlet yetkilileri peyderpey tedbirler almıştır. Fakat bu tedbirler tabiatıyla devletin iç meselesi olarak kalmayıp uluslararası boyut kazanmış ve Osmanlı Devleti’ni uluslararası diplomaside yaptırımlara muhatap kılmıştır. Mesela Suriye’de “hilâf-ı nizam” olarak açılmış, siyaset açısından mahzurları tespit edilen bir ecnebi mektebinin 1887 yılında kapatılmasına İngiltere sefiri itiraz etmiştir. Suriye Valisi Râşid Nâşid Paşa konuyla ilgili raporunda, ecnebilerin uzak mevkilerden gelerek külliyetli miktarda paralarla çöllerde mektep açmalarının insaniyet namına ve bilginin yayılması adına karşılıksız bir iş olmadığını, mekteplerindeki muallim ve papazların ecnebi memurlarla halk arasında haberleşme vasıtası olduklarını bildirmiştir (BOA, İ.DH. 1019/80412). Sefire verilen resmî cevapta Protestan ve Cizvit cemiyetlerinin Suriye’de böylesi mektepler vasıtasıyla Dürzî ve Nusayrî taifeleri ile Arap aşiretleri arasında yabancı nüfuzunu yaymaya, ahaliyi meşrep ve mezheplerine çekmeye çalıştıkları, bunun da devletin menfaatlerine aykırı olduğu söylenmiştir (*Düstur*, 1937: 759-760).

Osmanlı Devleti’nin yabancı okullar meselesiyle ilk karşılaşması Rum Ortodoks, Gregoryen Ermeni, Süryânî ve Mârûnî patriklerinin başvurularıyla olmuştur. Bunlar cemaatlerinin Batılı misyonerler eliyle mezhep/din değiştirmesini istemediklerinden ciddi mücadeleler vermiş, 1850 öncesinde onların bastığı İncil ve kitapların okunmasını, okullarına çocuk gönderilmesini, misyonerlerle görüşülmesini yasaklayan resmî bildirgeler yayımlamışlardır. Bununla da kalmayarak aforoz ve anatema mekanizmalarını işleterek Katolik ve Protestanlığı seçenlerle her türlü sosyal ilişkinin kesilmesini, kilise hizmetlerinden mahrum bira-

kılmalarını sağlamışlardır. O kadar ki eski kilise-sini terkedenler eşlerinden boşanmış, iş yerleri kapatılmış, evlerinden kovulmuş, miras haklarını kaybetmişlerdir. Ortada kalan cenazelerini devlet kaldırmıştır (Turan, 2009: 435-438). Bu yolla yine misyonerlerle baş edemeyen patrik ve cemaatler devlete müracaat etmişlerdir. Cemaatlerin içindeki bu gerilimlere çözüm arayan devlet 1853 yılında Selim Ağa ve ailesinin Protestan olması, mesele-nin mahkemeye aksetmesi, ailenin Bebek İlahiyat Okulu ve Malta Protestan Koleji'nde saklanmaları, olayın onlarla sınırlı kalmayıp arkasının gelmesi gibi gelişmelerle bu işin ciddiyetini idrak etmiştir (*The Ottoman Convert*, 1860: 1-51).

Diğer yandan Islahat Fermanı'nın getirdiği esneklikleri değerlendiren İngiliz Church Missionary Society mensupları, Afrika'daki misyonerleri S.W. Koelle ile Hindistan misyoneri K.G. Pfander'i İstanbul'a davet etmiştir (1858). Bu cemiyetin İslamiyet, Kur'an ve Hz. Peygamber aleyhinde hazırladığı *Mîzânü'l-Hak* adlı kitap Ayasofya Camii'nin etrafında satılmaya başlanmıştır (Werff, 1977: 158). Bunun anlamı, bundan böyle müslümanlara da alenen dinî telkinde bulunulmasının önünün açılmasıdır. Ancak bu gidişat Bâbîâli'nin müdahaleleriyle durdurulmak istenmiştir. Şöyle ki, yayınlarının tashihini yapmak üzere Koelle'nin istihdam ettiği Ahmed Tevfik adlı bir Osmanlı'nın tutuklanarak mahkeme edilmesi, Islahat Fermanı'nda verilen taahhütlere aykırı olduğu gerekçesiyle İngiltere tarafından bir krize dönüştürülmüştür. Sultan II. Abdülhamid'in mukabelesi ise "Hiçbir ülkede herhangi bir kimsenin devletin dinine saldırmasına ve halkın dinî duygularını incitmesine müsaade edilemez" sözleri olmuş; Ahmed Tevfik'in verilen cezayı hak ettiğini, onun cezalandırılmasının sebebinin din değiştirmek değil bir müslüman olarak İslam'a aykırı bir yayına yardım etmesi olduğunu vurgulamıştır. Bu hadise Osmanlı Devleti'nin dikkatini müslüman tebasını korumaya yönelik adımlar atmaya sevk etmiştir.

Yabancı okullarla ilgili ilk hukukî düzenleme 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi'nin 129. maddesiyle gerçekleşmiştir. Bu maddede açılış için muallimlerinin Maarif Nezareti'nden yahut mahallî maarif idaresinden şehadetname alması, mekteplerde "âdâba ve politikaya mugayir ders okutturulmaması", ders cetvelleri ve kitaplarının İstanbul'da nezarete, taşrada mahallî maarif idarelerine veya valiliklere tasdik ettirilerek ruhsat alınması şartları koşulmuştur. Aksi takdirde ruhsat verilmeyeceği, kural dışına çıkanların kapatılacağı ilan edilmiştir (Mahmud Cevad, 2001: 445). An-

cak bu madde yabancı okulların serbestçe açılma-larına, kontrolden uzak faaliyette bulunmalarına zemin hazırlaması bakımından işlevsel olmamıştır. İleriki yıllarda tadili için devlet yetkilileri ziyade-siyle uğraşmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Doksanüç Harbi'nden yenik çıkmasıyla 1878 yılında bütün Avrupa devletle-riyle imzalamak zorunda kaldığı Berlin Antlaşma-sı'nda, Osmanlı dahilindeki her mezhep ve âyin in serbest bırakılması, ibadetlerin açıktan yapılma-sının garanti altına alınması, Osmanlı mülkiyet hukukunda, siyasette, memuriyette, sanat ve ti-carette, mahkemelerde din ve mezhep ayırımı ya-pılmaması, Osmanlı ülkesindeki yabancı konsolos ve diplomatlara dinî ve hayır kurumlarını resmen himaye hakkı tanınması, Fransa'nın sahip olduğu hukukî ayrıcalıklar muhafaza edilip kutsal yerler meselesine asla zarar getirilmemesi istenmiştir. Burada özellikle konsolos ve diplomatlara himaye-dar statüsü verilmesi misyonerler nezdinde okul-lara ve diğer faaliyetlerine hukukî dayanak olarak algılanmıştır.

Yabancı okullar için en ciddi yaptırım 6 Mayıs 1886 tarihinde Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Mü-fettişliği'nin kurulmasıyla gerçekleşmiş denilebilir. Kurumun görevleri belirlenirken, "Dersaadet ve bilâd-ı selâsedeki" gayrimüslim ve ecnebi mektep-lerini sürekli teftiş ederek "tedrisatın hüsn-i cere-yanına ve programlar haricinde şifahen ve tahrîren tedrisat ve telkinat icra ettirilmemesine" âzami dik-kat edilmesi ilk madde olarak konulmuştur. Diğer görevleri ise ruhsatsız açılmak istenen mekteplere mani olmak, yeni başvurularda ruhsatname dü-zenlemek, daha önce ruhsatsız açılanları "ruhsat-ı resmîye raptetmek", taşradaki mektepler hakkında vilayetlerden ve maarif müdürlerinden gelen açık-lamalar ve teftişlerde görülen yolsuzluklara dair gönderilen müzekkerelerin Maarif Nezareti'ne arz edilmesi, umumi imtihanlarında mümeyyizler yol-lanmasıdır (Maarif Salnâmesi, 1319: 41).

Müfettişlik reisi Abdullah Hasib Efendi'nin 1888'de hazırladığı on dokuz maddelik nizamnamesinde gayrimüslim ve ecnebi mekteplerine dair defter-ler tanzim edilmesi, okutulan ve kütüphanelerde bulunan kitapların her sene Encümen-i Teftiş ve Muâyene'ye tasdik ettirilmesi, her mezhebin ço-cuklarının kendi mezhep okuluna gitmesi, tedrisat işlerinin tamamen nezaretin nizamına tâbi olması, okulların teftişe açık olmaları ve müfettişlere en-gel çıkarılmaması, ruhsatlarının kontrolü, "İslam erkek ve kız çocuklarının ne yaşta bulunursa bu-lunsun ecnebi mekteplerine alınmalarının" yasak

olduğu, Osmanlı tebaası öğrencilerine Türkçe okuma yazma ve Osmanlı tarihi derslerinin mecburi olduğu, öğrencilerin kendi mezhepleri dışında din dersi almaması, İslamiyet, padişah ve memleket aleyhinde olup yabancı politikasını destekleyen yayınların mektebe sokulmaması, bunu yapanların ve öğrencilere bu fikirleri aşılayan öğretmenlerin mektepten ihracı, “hilâf-ı nizam bir hal ve hareket görüldüğünde” kapatılacakları, öğrencilerin tamamının fes giymesi, her mektebin kapısına kurumu tanıtıcı birer tabelanın asılması ve padişah iradesi olmadan yeni mektep açılmayacağı hükümleri getirilmiştir (BOA, Y.PRK.MF. 1/63).

Vilâyât-ı Şâhâne Maarif Müdürlerinin Vezâifini Mübeyyin Talimat’ta (1896) padişah iradesi gereği mutlaka ruhsat almaları lazım geldiği (md. 31), lisân-ı Osmânî’nin ders olarak okutulması (md. 35), mekteplerin ve kitapların teftişinde zorluk çıkarılmayacağına dair müdürlerden taahhütname alınması (md. 39), mekteplerde “mugâyir-i usul ve nizam bir hal ve hareket görüldüğünde” ihtar edilmeleri; İslamiyet, padişah, “hukuk-ı mukaddese” ve devletin menfaatleri aleyhinde bulunup ecnebi politikasını yücelten kitapların ve risalelerin mektebe sokulmaları halinde ve “talebeye şifahen efkâr-ı fâside telkin eyleyen” müdür, müessis, muallim ve hademeler hakkında tahkikat yapılarak sonucun nezarete bildirilmesinden maarif müdürlerinin sorumlu olduğu (md. 52) bildirilmiştir (Maarif Salnâmesi, 1316: 136-156).

Yabancı okullarla ilgili birçok rapor ve istatistik hazırlanmıştır. Ahmed Cevdet Paşa 1893 yılını taşıyan hususi mekteplerle ilgili layihasında, kapitülasyonlarda maarif işlerine ilişkin hiçbir kayıt olmadığını vurguladıktan sonra her ne kadar Mekâtib-i Umûmiye Nizamnamesi’nin 129. maddesinde yabancı okul açılması için pek çok kayıt konmuşsa da bunların “arkası aranmayıp hayli vakit boş bırakıldığını” ifade etmiştir (bk. Ahmed Cevdet Paşa).

Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Paşa’nın 20 Temmuz 1309 (1893) tarihli tezkeresine göre Osmanlı topraklarında bulunan Protestan okullarının sayısı 392’dir. Bunların 284’ü Sultan II. Abdülhamid’den önce ve 108’i onun döneminde açılmıştır. Bunlardan otuz üçü ferman, yedisi sadaret izni, on biri Maarif Nezareti ruhsatıyla faaliyete geçmiştir. Geri kalan 341 Protestan okulu ise “Mahalleri me’mûrîn-i hükümetinin müsamahasından bi’l-istifade vaktiyle bilâruhsat tesis ve küşâd olunmuşlardır” (Akyüz, 1970: 123). Zühdü Paşa 1894 yılında imparatorluk sathındaki yabancı okulların dökümünü verdiği bir de defter hazırlamıştır. Oradaki verilere göre mev-

cut 413 ecnebi ve 4547 gayrimüslim mektebinden 4049’u ruhsatsızdır. Defterde ayrıca o güne kadar ecnebi mekteplerinin başlangıçta tesis edilme biçimleri ile ahitnameler (kapitülasyonlar) açısından ne derece salahiyyetli bulunduklarına ve izinlerinin ayrıntılarına dair nezaret tarafından vaktiyle hiçbir kayıt düşülmediğini, hatta böyle bir girişimde dahi bulunulmadığını söylemiştir. Bizzat incelediği Dîvân-ı Hümâyûn Kalemi kayıtlarında da Osmanlı mülkünde ecnebiler tarafından mektep ve emsali müesseselerin tesis ve inşası hakkında ahitnameler bağlamında bir açıklık ve salahiyyet olmadığını tespit etmiştir. Ona göre yeni inşaatlar için özel izin alınmaktaysa da padişah iradesiyle izin sadece inşaat ruhsatını içeren emr-i âlî düzenlenmesinden ibaret kalmakta, dolayısıyla okulun kendisi için bir izin çıkmamış olmaktaydı. Öte yandan Dîvân-ı Hümâyûn’ca bilinen kayıtlı ecnebi mektepleri, binası inşa edilenlere münhasır olup “mahsusan inşa olunmaksızın hükümetin ruhsatıyla bir hane ve mahal mektep haline getirildiğinde” Dîvân-ı Hümâyûn’ca bu yolda bir muamelede bulunulmamaktaydı. Bu yüzden memleket dahilinde mevcut ecnebi mekteplerinin gerçek sayısı bilinmemektedir.

Paşa ayrıca Ortodoks kilisesi bünyesindeki Rum, Sırp, Ulah ve Bulgarlar’ın iç çekişmelerinin o milletlerin Selanik, Manastır, Kosova ve Yanya vilayetlerindeki okullarına nasıl yansıdığını da tafsilatlı olarak izah etmiştir. Benzer şekilde Sivas ve Suriye vilayetlerinden örnekler vererek mevcut dinî yapılanmayı ve ecnebilerin oralardaki bozgunculuklarını sosyolojik açıdan tahlil etmiştir. Çözüm olarak ise halihazırdaki ecnebi mekteplerine dokunulmaması da artık Osmanlı tebaası hiçbir çocuğun oralara gönderilmemesi için vilayetlere gizli talimat verilmesi, o çocukların devlet okullarına kabul edilmeleri, sivil memurlar ve maarif memurları tarafından kayıt altına alınıp takip edilerek kasaba ve köylerde müslim ve gayrimüslim çocuklarının mutlaka öğrenim görmeye mecbur tutulması, karşı gelen öğrenci velilerinin cezalandırılması, gayrimüslim mekteplerinde lisân-ı Osmânî’nin zorunlu öğretilmesi gibi yaptırımlar tavsiye etmiştir.

Bunlara ilaveten Zühdü Paşa Girit, Filibe ve Cebelilübnan gibi yerlerde yatılı devlet okulları açılması, ecnebi telkinlerinin etkilerine en fazla maruz kalmakta olan İzmir, Selanik, Suriye, Beyrut, Halep gibi yerlerde maarif müdür ve memurlarının çoğaltılması, ecnebilerin Osmanlı mülküne ithal ettikleri zararlı kitapları incelemek ve gerekli tef-tiş işlemlerini yapmak üzere maarif müdürlerine muavin olarak lisana aşına, müslüman, muktedir ve seyyar maarif müfettişlerinin istihdamını öner-

miştir. İngiltere, Fransa, Sırbistan, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan'ın maarife ayırdıkları bütçelerin dökümünü verdikten sonra Osmanlı memleketinde ecnebilerin etkisinin kırılması için diğer devletlerin fedakârlıkları örnek alınarak maarif bütçesinin artırılmasını istemiştir.

Bu serzeniş ve tespitlerden sonra paşa okulların tüzel kişiliklerine ruhsat verme yoluna gitmiş, bunun için mekân, öğretmen kadrosu, öğrenci, ders ve ders kitabı sabitlemesi yapmaya başlayarak ecnebi mekteplerin teftişi konusunda yeni bir sayfa açmıştır. Paşa, İstanbul ve diğer bütün vilayetlerdeki azınlık ve yabancı okullarına müslüman çocuklarının kabul edilmemesi, varsa oradan alınmaları için bütün maarif birimlerini teftişe seferber etmiş, gelen raporları titizlikle takip etmiştir.

Anadolu genel ıslahat müfettişi Şâkir Paşa'nın 1889 yılında hazırladığı raporda Katolik-Cizvit mekteplerinin ehemmiyetinin üçüncü derecede kaldığını, daha önemlilerinin Merzifon, Harput ve Antep'teki Amerikan kolejleri ile Antakya ve Mardin'deki Katolik mektepleri olduğunu bildirmiştir. Ona göre Protestan misyonerlerinden “en muzır dahi Erzurum ve Bitlis mevkilerinde” görev yapanlardır. Bu mektepler gayrimüslim çocuklarının talim ve tedrisi yanında bazı şehirlerde akrabalarına maddi yardımlar dağıtmak suretiyle onların fikirlerini, “devletçe arzu olunmayacak bir cihete sevk ederek zihinlerini yanıltmakta” ziyadesiyle etkiliydiler. Yabancı okulların zararlarına ve azınlıkların Anadolu'da ticaret ve sanayii tamamen ellerine geçirmeleri tehlikesine karşı bunlar tamamen kapatılmalı veya hiç olmazsa hükümetçe sıkı kontrol altında tutulmalı, ayrıca Doğu Anadolu'da sanat okulları açılmalıydı.

Hususi mekteplerle ilgili ilk müstakil hukukî metin olan kırk dört maddelik Mekâtib-i Husûsiye Talimatnamesi'nde (1915) doğrudan yabancı okullarla ilgili maddelerde yabancı cemaat, cemiyet ve şirketlerin kendileri namına mektep açmalarının yasak olduğu (md. 2), açtıkları mekteplerde Maarif Vekâleti'nden ruhsat alınmadıkça yabancı muallim ve muavin istihdam edemeyecekleri (md. 8), mektep açabilmeleri için o yörede kendi vatandaşlarından mektebe ihtiyaç gösterecek ölçekte nüfusun mevcut olması, ayrıca o devletlerde yaşayan “Türk tebaasının mektep açmasına müsaade usulünün” geçerli bulunacağı (md. 4), Türkçe dışındaki dillerle öğretim yapacak hususi mekteplerde “Türkçe, Türkiye tarih ve coğrafyasının Türkçe olarak Türk muallimler tarafından talim ve tedrisinin mecburi olduğu” (md. 6), bir din, mezhep, merasim veya kurala iştirak etme noktasında o din ve mezhebe mensup olmayan talebeleri teşvik ve icbar etme-

nin, katılmadığı takdirde mektepten çıkarmanın, talebenin rızası olsa bile bu iştiraki onaylamanın yasak olduğu (md. 37) ifade edilmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın başında Osmanlı Devleti 1914 yılında tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırılmasına yönelik yayımladığı Meclis-i Vükelâ zabıtnamesinin XVIII. maddesinde düşman devletlerin veya onların tâbiyetindeki kişilerin eğitim müesseselerine izin verilmeyeceği ve tahliye edilecekleri ilan edilmiştir. Mütareke yıllarında ecnebi okulları işgal orduları kumandanları tarafından şaşaalı törenlerle tekrar faaliyete geçirilmişlerdir. Savaş döneminde Merzifon, Antep ve Maraş'taki bazı Amerikan kolejleri zararlı faaliyette bulundukları için kapatılmıştır. Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet sonrasında da yabancı okullar bir mesele olarak gündemdeki yerini uzun yıllar korumuştur (bk. Yabancı Okullar [Cumhuriyet dönemi]).

KAYNAKÇA

- BOA. Y.PRK.MF. 1/63 (H.29 Zilhicce 1305/M.6 Eylül 1888), lef.1,3; BOA. İ.DH. 1019/80412 (H.11 Cemaziyelevvel 1304/M.5 Şubat 1887), lef.3.
- Maarif Salnâmesi*. 1316/1898.
- Maarif Salnâmesi*. 1319/1901.
- Aksu, Ayşe. “Bir Osmanlı-Amerika Ermenisi Kevork Şişmanyan'ın Misyonerlik Faaliyetleri ve Kumkapı'daki Mektebi (1880-1924)”. *Belleten*. 86/307 (2022), s. 969-1005.
- Akyüz, Yahya. “Abdülhamit Devrinde Protestan Okulları ile İlgili Orijinal İki Belge”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 3/1 (1970), s. 121-130.
- a.mlf. “Cevdet Paşa'nın Özel Öğretim ve Tanzimat Eğitimine İlişkin Bir Lâyihası”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. sy. 3 (1992), s. 85-114.
- Cevizliler, Erkan. “XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'ndeki İngiliz Okulları Üzerine Bir İnceleme”. *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. sy. 12 (2014), s. 119-155.
- Çetin, Atilla. “Maârif Nâzırı Ahmet Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. sy. 10-11 (1983), s. 189-219.
- Düstur*. Birinci tertip, C. 5, İstanbul 1937.
- Karaca, Ali. *Anadolu Islahatı ve Ahmed Şakir Paşa (1838-1899)*. İstanbul 1993.
- Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nâfi'. *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*. haz. T. Kayaoğlu. Ankara 2001.
- Özcan, Azmi. “Islahat Fermanı ve Din Hürriyeti”. *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*. İstanbul 2000, s. 107-114.
- The Ottoman Convert: A Narrative of Facts*. London 1860.
- Turan, Ömer. “Amerikalı Misyonerlere Ermeni Patrikhane-si'nin Tepkisi”. *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler*. Kayseri 2009, III, 435-438.
- Uyanık, Ercan. “Yabancı Okullarda Eğitim Gören Osmanlı'nın Müslüman Çocukları (1865-1908)”. *Diyelektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*. sy. 14 (2017), s. 1-29.
- Werff, Lyle L. Vander. *Christian Mission to Muslims*. South Pasadena 1977.

b) Cumhuriyet Dönemi: Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sonrasında parçalanmasının ardından 1923'te Türkiye Cumhuriyeti kuruldu. Bu süreçte yeni devlet, Osmanlı döneminin çeşitli kurumları gibi problemlerini de tevarüs etmiştir. Bunların arasında yabancı okullar meselesi de bulunmaktadır (bk. Yabancı Okullar-Osmanlı Dönemi)

Bir asırdan fazla zamandır Osmanlı maarif sistemini meşgul eden bu okullar I. Dünya Savaşı, Mütehareke ve Kurtuluş Savaşı sırasında ait oldukları ülkelerin saflarında yer alarak eski dönemlerdeki zararlı faaliyetlerini daha da ileriye götürmüşlerdir. Nitekim Amerikalı misyonerlere ait Merzifon Anadolu Koleji'nin Millî Mücadele döneminde Rumlar'a destek verdiğini bizzat Mustafa Kemal Atatürk ifade etmiştir. Ayrıca Şubat 1921 tarihinde kolejin Türkçe öğretmeni Zeki Ketani Bey'in öldürülmesi de kurumun zararlı faaliyetlerine dikkat çeken hadiselerdendir. Antep ve Maraş'taki Amerikan kolejlerinin de benzer faaliyetlerde bulundukları İsmet İnönü'nün 1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmasında, "Ayıntap civarındaki Amerikan mektepleri ve kolejleri Fransızlar'ın bugün üssülharekesidir. Bizim canımızı yakmak ve ahalimizi öldürmek için Amerikan mekteplerini üssülhareke ittihaz ediyorlar. Taarruz ederler ve oraya top yerleştirirler, ambar olarak kullanırlar. Hasılı mektep değil, memleketimizin içinde bir kale olarak inşa olunmuş zannolunur" (TBMM Zabıt Ceridesi, 1942: 296) sözleriyle ifade etmiştir. Bu sebeplerle savaşlar sırasında Amerikalılar'ın Sivas ve Talaş'taki kız ve erkek okulları, Maraş ve Antep'teki kız liseleri, Antep ve Talaş'taki erkek liseleri kapatılmıştır.

Öte yandan 1919-1922 yılları arasında Ankara hükümeti ile Fransa arasında güney cephelerde savaş sürerken Urfa, Diyarbakır ve Mardin'deki Kapüşen ve Fransisken rahipleri bir araya toplanmış, Urfa'dakilerin tamamı Sivas'a gönderilmiştir. Aralık 1920 tarihinde Ankara hükümetinin emriyle Anadolu'daki bütün Fransız okulları kapatılmıştır. Aynı durum Harput, Samsun, Trabzon, Eskişehir ve Konya'dakiler için de geçerlidir. Fransız Dışişleri Bakanlığı, Londra Konferansı'nın hemen ardından Paris'e geçen Türk Heyeti Başkanı ve Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'den Anadolu'daki Fransız okullarının tekrar açılması ve misyoner kurumlarının iadesini talep ettiyse de sonuç alamamıştır.

20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile imzalanan Ankara İtilafnamesi'nin müzakere konularından biri de Fransız okullarıydı. Fransa'nın antlaşma tasarısındaki, "Eğitim ve sağlık kurumlarımız eskiden ol-

duğu gibi faaliyet göstermeye devam edeceklerdir" maddesi Türk hükümeti tarafından kabul görmüştür. Müzakereler sonunda Türk tarafı maddenin muhtevasını değiştirdiği gibi konunun ana metne girmesini de engellemiştir (Tanır, 149). Mesele Türk tarafının isteği ile antlaşmanın ek mektuplarından birinde şöyle halledilmiştir: "Fransız müessesât-ı tedrisiye ve sıhhiyesi ile hayriyesinin hiçbir bahaneyle ve hiçbir halde Türkiye'nin menâfiine ve Türk kanunlarına mugayir birgûnâ propagandaya veya bir fiile girişmeyecekleri mukarrer olmak şartıyla Türkiye'de mevcut olmakta devam edecektir" (Düstur, Üçüncü tertip: 166). Bu şart sahada derhal uygulamaya konulmuştur. Konya Maarif müdürü şehirdeki Fransız okulunun açılabilmesi için Türk tarih ve coğrafyası derslerinin artık Türkçe okutulmasını ve öğretmeninin müdürlük tarafından belirleneceğini bildirmiştir. Assomptionist rahipler bunu kabul etmeyince açış izni verilmemiştir (Tanır, 150).

Bu derslerin okutulmasına karşı çıkan yabancı okul mensuplarına yönelik olarak Maarif Vekili Safa Bey verdiği bir mülakatta şunları söylemiştir: "Bu müessesat şimdiye kadar memleketimizde maatteessüf samimi bir maksatla çalışmamışlardır. Memleketi inhilale sevkeden muhtelif yerlerde şûriş (kargaşa) ve isyan çıkaran unsurların birçoğunu bu mekteplerin yetiştirdiği insanlar teşkil etmektedir. Denebilir ki bu müessesat en çok bununla uğraşmış ve Türkiye Devleti'ni tahrip etmek için bir gün mesaisinden geri kalmamıştır. (...) Biz memleketimizde açılmış olan ecnebi mekteplerinde Türkçe'nin, Türk tarih ve coğrafyasının okunmasını talep ediyoruz. Bundan daha meşru ve tabii bir şey olamaz" (Hâkimiyet-i Milliye, 1922: 2).

Lozan Barış Konferansı'nın en ciddi gündem maddelerinden birini yabancı okullar oluşturmuştur. Konferansın 4 Şubat 1923 tarihine kadarki ilk bölümünde, Türkiye ile Lozan heyetleri arasında yabancı okullar konusunda bir telgraf trafiği yaşanmıştır. İtilaf devletleri uzun tartışmalara girerek Türkiye'deki mevcut eğitim kurumlarının tasdik edilmesini, eski imtiyaz ve muafiyetlerinin tanınmasını istemiştir. Lozan heyetinin ısrar ettiği iki önemli husustan ilki, yabancılara ait bütün kurumlara yeni Türk hükümetinin nasıl bir muamelede bulunacağını, hazırlanan antlaşma metninde yer alması; ikincisi, gümrük vergisi muafiyetinin eskisi gibi devamıydı. Ancak Türk heyeti Türkiye'de yaşamak isteyen her ecnebi kurumunun "kanunlara ve mektepler hakkındaki esaslara uymaları gerektiğini" dile getirmiş ve böylece dayatılmak istenen madde reddedilmiştir.

Yine müttefiklerin proje olarak sundukları 24. maddede ise Türkiye’de yabancı tâbiyetindeki şahıs, cemaat ve cemiyetlerin idaresinde bulunan mevcut din, hayır, okuma müesseseleri ile hastane, dispanser vesair kurumların serbestçe çalışmalarına ve bunların tasarruf haklarına hiçbir şekilde engel olunmaması, yenilerinin açılması için ilgili devletlerin Türkiye hükümeti ile hususi anlaşmalar akdetme hakkının mahfuz tutulması yer almış, ilaveten bu kurumların memleketteki kanun ve nizamla uyacakları taahhüt edilmiştir. Türk heyeti bunu hiçbir şekilde kabul etmemiş, mukabil bir madde teklif ederek 1914 öncesinde İngiliz, Fransız ve İtalyan devletlerine ait “mevcut ve musaddak müesseselerin” kalacağını, bunların “hiçbir veçhile Türkiye menâfiine mugayir hareket ve propaganda bulunmayacaklarını” kararlaştırdıklarını bildirmiştir. Bu daraltılmış maddeye, yeni okullar açılmasına değinilmediği ve “Türkiye menfaatlerine aykırı hareket etmeyecekleri” ibaresi konulmadığı gerekçesiyle yoğun itirazlar gelmiştir. Türkiye Heyeti Başkanı İsmet Paşa bunlara verdiği cevapta, “müessesât-ı ecnebiyenin mevcudiyetini kabul etmekle Türkiye’nin düvel-i müttefikaya mühim bir imtiyaz vermiş olduğunu”, bunu başka ülkelere teşmil etmeyeceklerini, uluslararası bir mukaveleye bu kurumlarla ilgili bir hüküm konmasını kabul edemeyeceklerini, bütün bu meselelerde mevcut hal ve vaziyetlerin itibara alınacağını, gelecekte açılmak istenen yabancı müesseselere ait usulün Türk kanunlarıyla tespit olunacağını bildirmiştir. “Kapitülasyon usulünün bir nevi ihyası demek olan” gümrükten muafiyet istisnasını da şiddetle reddetmiştir (Timur, 1945: 285). Diğer birkaç madde ve bu konudaki ihtilaflar sebebiyle antlaşma çıkmaza girmiş ve görüşmeler kesilmiştir.

Görüşmelerin 23 Nisan 1923 tarihinde başlayan ikinci devresinde İsmet Paşa İngiltere, İtalya ve Fransa murahhaslarına konuyla ilgili yazdığı 23 Temmuz 1923 tarihli mektuplarda, 30 Ekim 1914 öncesindeki din, eğitim, sağlık ve hayır kurumlarını tanıyacaklarını, “mükellefât-ı mâliye” yönünden Türk müesseselerine denk tutulacaklarını, “câri olan nizâm-ı âmme ahkâmı ile kavânin ve nizâmâtâ tâbi olacaklarını”, Türk hükümetinin mekteplerin amelî teşkilatına itibar edeceğini bildirmiştir. Mektupların geçerlilik süresi İkamet ve Adlî Salâhiyet Mukavelenamesi’nin 20. maddesine göre yedi yıl olup bu süre 13 Ağustos 1931 tarihinde sona ermiştir (Bilsel, 1998: 143-152; Timur, 1945: 283-286).

Lozan’da 6 Ağustos 1923 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri ile ayrı bir antlaşma imzalanarak

diğer ülke kurumlarına mektupla tanınan hakların Amerikan kurumları için de geçerli olduğu tevsik edilmiştir. Kapitülasyonları ortadan kaldıran Lozan Antlaşması sürecinde Türkiye yabancı okulların tamamının tek hamlede kapatılması yolundan vazgeçerek tavizkar davranmış ve orta yolu tercih etmiştir. Bununla beraber antlaşma metnine azınlıklarla ilgili maddelerin konulmasına ses çıkarmazken yabancı müesseselerle ilgili tek cümle yazdırmaması, bunlar hakkındaki söz hakkının tamamen Türkiye Cumhuriyeti’ne bırakılmasını sağlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin bundan sonra yabancı okullarla mücadele yollarından biri, Türk okullarını geliştirmek suretiyle onlara olan ilgiyi düşürmek olmuştur. Bu doğrultuda Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey’in Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki konuşmasında (1921), mevcut yabancı okulları doğrudan kapatmanın uluslararası diplomaside Türkiye’nin aleyhine olacağını, eldeki tek çarenin mevcut mekteplerimizi ecnebi mekteplere ihtiyaç göstermeyecek surette yükseltmek olduğunu, “lazım gelen irfan ve terbiyeyi temin etti mi, bir tek ailenin çocuklarını ecnebi mekteplerine yollamayaacağını” (Aksu, 2018: 223) söylemesi devletin bu minvaldeki yol haritasını göstermektedir. Zaten Türkiye Cumhuriyeti’nin benimsediği ve eğitim konusunda titizlikle uygulanan “millî hakimiyet” prensibi yabancı okullara da yansıtılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin yabancı okullarla bir diğer mücadelesi hukukî alandadır. Devlete ve millete zarar veren, ilgili kanun ve yönetmeliklere uymayan okullar kapatılmış, kalanlara hukukî sınırlamalar getirilmiştir.

I. Hey’et-i İlmiye’nin (1923) İlköğretim Komisyonu’nda yabancı okulların Türk hükümetinin bütün yasa ve yönetmelikleri ile Mekâtib-i Husûsiye Talimatnamesi’ne uyacağı, yabancı veya yerli bütün hususi okulların Maarif Vekâleti’nin teftiş ve nezareti altında olacağı, yasa ve yönetmeliklere uymayanların derhal kapatılacağı, zorunlu eğitim çağındaki çocukların yabancı okullara devamlarının yasak olduğu kararları alınmıştır (*Hâkimiyet-i Milliye*, 1923: 3).

1924 tarihli Tevhîd-i Tedrisat Kanunu’nun 1. maddesinde geçen “Türkiye dahilindeki bütün müessesât-ı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekâleti’ne merbuttur” ifadesi, yabancı okulları da kapsayacak şekilde uygulanmıştır. Daha öncesinde ait oldukları ülkelerin karar, atama, program ve kitap temininde mensup oldukları misyonerlik teşkilatlarının, dolayısıyla kendi ülkelerinin direktiflerine göre hareket eden bu okullar bundan böyle Türki-

ye Cumhuriyeti'nin onayını almaya mecbur tutulmuş, teftişlerine açılmıştır.

1924 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nda yer alan "Hükümetin nezaret ve murakabesi altında kanun dairesinde her türlü tedrisat serbesttir" (md. 80) hükmü ile devletin eğitim ve öğretim kurumları üzerindeki denetim yetkisine vurgu yapılmıştır. 1926 Maarif Teşkilatına Dair Kanun'da Millî Eğitim Bakanlığı'nın ruhsat ve izni olmadan hiçbir okulun açılmayacağı ifade edilmiştir (md. 4).

1924, 1925 ve 1926 yılında yayımlanan tamimlerde dinî esaslara dayalı eğitim ve propaganda yapmayacakları, okul binalarında dinî semboller (haç, aziz resimleri, bayrak) bulundurmayacakları, ders kitaplarından hristiyan din adamı ve aziz resimlerinin çıkartılacağı, müslüman veya hristiyan olup da farklı mezheplere mensup öğrencilerin dinî âyinlere katılmaya zorlanmayacağı, hiçbir okulda hiçbir Türk ve Türk Devleti aleyhine bir ifade kullanılmayacağı, Türkler'in dünü ve bugünü nü kötüleyen kitaplar bulundurmayacakları, Türk topraklarını hiçbir ülkenin parçası olarak göstermeyecekleri, başka bir devletin propagandasının yapılmayacağı, haftada beş saat Türk öğretmenler tarafından Türk dili, tarihi ve coğrafyası okutulacağı, ruhsatnamelerinin iyice tetkik edilmeden yenilenmeyeceği, fakir öğrencilerin burs karşılığı süflî hizmetlerde kullanılmayacakları, okul kayıtlarının Türkçe tutulacağı, okulların en mutena yerine Atatürk'ün fotoğrafının asılacağı, okul kiliselerine dışarıdan hiç kimsenin girmeyeceği, okulların genel müfettişler, maarif müdür ve memurları tarafından teftiş edileceği, kapatıldıkları halde gizlice faaliyet gösteren okulların bulunduğu vilayetlerdeki maarif müdür ve memurlarının meslekten ihraç edileceği belirtilmiştir.

Bu kanunî yaptırımlar yabancı okulların önceki serbestliklerini hayli kısıtladığından değişmeye karşı direnmişlerdir. Ancak devlet bu konudaki kararlı tutumunu sürdürerek yukarıdaki kanun ve nizam-lara uymayan okulları kapatmıştır. Nitekim basına yansıyan haberlerde, Beyoğlu'nda Notre Dame de Lourdes, British High School for Girls, Collège Jeanne d'Arc, Notre Dame de Sion, Saint Baptist, Saint Pulcherie, Saint Michel, Sainte Elisabeth, Sainte Benoîte Providence, Saint Pierre, Saint Théodore, Assomption, Avusturya Katolik Saint Joseph; Üsküdar ve Kadıköy'de Saint Augustin, Saint Paul, Assomption, Sainte Irène, Saint Joseph, Saint Louis, Sainte Euphemie; Yeşilköy'de Saint Marist, École Sacré-Cœur, İtalyan İnasiyenler, Bakırköy'de Sainte Rosalie, İtalyan İnasiyenler, Anarad Hıgutyun

Ermeni Katolik; Bebek'te Saint Joseph, Samatya'da Saint Théodore, Kumkapı'da Expiation, Fener'de Sainte Irène, Feriköy'de Notre Dame de Lourdes okullarının kapatıldığı bildirilmiştir.

Bu şartlı kapatma girişimleri uluslararası diplomaside karşılık bulmuş, papalık makamı harekete geçmiştir. Fransız mümessil vekili J. Körelli Türkiye'ye gönderilmiş, kapatılan Fransız mektepleri hakkında İstanbul murahhası Adnan Bey'e bir nota vermiştir. Notada "12.000 talebeyi ihtiva eden otuz altı Fransız mektebinin Türk hükümeti tarafından kapatılmasını protesto etmek için hükümetimden emir aldım. Ankara İtilafnamesi'ni ve Lozan Muahdesi'ni ihlal eden işbu kapatma muamelesinden doğan neticeler hakkında Türk hükümetinin ciddi dikkatini çekmeye memurum" (İkdam, 1924: 1) denmektedir. Gelişmeler doğrultusunda Türk hükümeti duruşunu değiştirmemiş, lakin kapatılma sebeplerini ortadan kaldıranlar yeniden açılmışlardır.

Maarif Vekâleti'nin 7 Şubat 1924 tarihinde yayımladığı tamime göre bilhassa Katolik mekteplerinde ibadet ve dinî âyinlere tedrisattan fazla zaman ayrıldığı, ayırım yapmaksızın bütün talebelerin âyinlere iştirak ettirildiği; dersane, salon, kütüphane ve bahçelere dinî semboller astırıldığı dile getirildikten sonra bundan böyle dinî tedrisatta bulunabilecekleri, âyinlerini belli bir mekânda yapabilecekleri, lakin bütün heykel ve tasvirlerin kaldırılacağı bildirilmiştir. Müslüman çocuklar ile mektep sahiplerinin mezhebine mensup olmayan gayrimüslim çocukların dinî tedrisat ve âyinlerine cebren ve kendi istekleriyle iştirak ettirilmeleri kati surette yasaklandığı, teftişlerde müsamahakâr davranan maarif memurlarının şiddetle cezalandırılacağı da eklenmiştir (Vatan, 1924: 2).

1926 yılında da beden eğitimi derslerinde "Fransız bayraklarıyla hareketler yaptırıldığı ve Türk öğretmenlere gereken saygının gösterilmediği" gerekçeyle Saint Michel ve Saint Pulchérie Fransız lisele-ri; Millî Eğitim Bakanlığı'nın tayin ettiği öğretmeni kabul etmediği için de İstanbul'daki bu İngiliz kız okulu kapatılmıştır (1927).

1928 yılında Bursa Amerikan Kız Koleji'nde yaşanan tanassur hadisesi, Türk hükümetinin yabancı okullar meselesine daha hassas yaklaşmasına yol açmıştır. Kolejde okuyan on dört-on altı yaşlarındaki dört müslüman öğrencinin (Nemika, Madelet, Seniha, Kâmrân) öğretmenlerinin telkinleriyle Hıristiyanlığı kabul etmeleri basına yansımış ve kamuoyunda infiale yol açmıştır. Maarif Vekâleti'nin teftişinde olayın doğruluğu kesinleşince kolej ka-

patılmış, suçlu bulunan Miss Jillson ve Miss Sanderson adlı öğretmenler ev hapsi ve para cezalarına çarptırılmışlardır.

Bu olay Amerikan okullarını çıkmaza sokmuştur. Çünkü devletin o güne kadarki hukukî yaptırımlarının büyük bölümü (papaz ve rahibe kıyafetleri, haç taşıma, aziz büstleri vb.) daha çok Katolik okullarının uygulamalarına yönelikti. Bu türden sembollere itikat zemininde itibar etmeyen Protestan okulları tabiatıyla sadece müfredatla ilgili yaptırımlara muhatap olmuştu. Şimdi ise alenen yaşanan hıristiyanlaştırma faaliyeti, Amerikan okullarının da misyoner kimliğiyle devam ettiklerini ortaya çıkarmıştı. Bu gelişmeler sonucu Amerikalılar 1929 dünya ekonomik krizini sebep göstererek 1932 yılında Adana'daki kız okulunu, 1933'te Gedikpaşa Okulu'nu, 1934'te İzmir Uluslararası Amerikan Koleji'ni, 1938 yılında Merzifon Kız Hayat Okulu'nu kapatmışlardır.

1913 Tedrîsât-ı İbtidâiye Kanunu'na zeyil olarak çıkartılan 23 Mart 1931 tarih ve 1778 sayılı kanunda "Türkiye'de ilk tahsillerini yapmak üzere mektebe girecek Türk vatandaşı çocuklar bundan böyle bu tahsilleri için ancak Türk mekteplerine girebilirler" (md. 1) denilerek Türk vatandaşı bütün çocukların yabancı ilkokullara gitmeleri yasaklanmış, böylece erken yaşlarda çocukların yabancı kültürlerin tesirlerinden korunması amaçlanmıştır. Bu kanun sonrasında yabancılara ait ilkokulların bir kısmı öğrencisizlik sebebiyle kapanmıştır.

Yabancı okulların vergiyle tanışması Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir. Osmanlı döneminde yalnızca bina vergisiyle mükellef iken 1927 yılından sonra bağış, miras gibi yollardan intikal eden her türlü akarları vergiye bağlanmıştır. Yabancıların buna şiddetli tepkileri ve Robert Kolej Müdürü W. L. Wright'ın mahkemeye başvurusu sonuç getirmese de diplomatik girişimlerle 1937 yılında "okullar" vergi kanununun kapsamı dışına çıkartılmıştır.

1915 tarihli Mekâtib-i Husûsiye Talimatnamesi 1922 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yeniden kabul edilmiş, 7 Kasım 1935 tarihinde Yabancı Okullar Yönergesi yayımlanıncaya kadar yürürlükte kalmıştır. Hükümet bu yönergeyle yabancıların yeniden okul, şube ve hazırlık sınıfı açmalarını, sınıflarını çoğaltmalarını (md. 17, 18, 19) kesinlikle yasaklamıştır. Ayrıca Türkçe okuma kitaplarının bakanlıkça Türk okulları için bastırılanların aynı olacağı (md. 3), Türkçe bilmeyenlerin Türkçe kurlarında bu dili öğreneceği (md. 2); Türkçe, Türk tarihi, coğrafyası, yurt bilgisi ve sosyoloji derslerinin Türk öğretmenler tarafından Türkçe okutu-

lacağı (md. 6, 10, 11, 12), yalnız millî tarihlerini kendi dillerindeki kitaplardan okuyacakları (md. 9), resmî okulların tatillerine uyacakları, bunlar dışındaki tatil günlerinin sadece yabancı öğrenciye has olacağı (md. 16) ders kitaplarının bakanlığın teftişinden geçeceği (md. 20), öğretmen ve disiplin kurullarına Türk öğretmenlerin de girecekleri (md. 15) karara bağlanmıştır.

8 Haziran 1965 tarih ve 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu bu kurumları "Yabancılar tarafından açılmış bulunan öğretim kurumlarıdır" şeklinde tanımlayarak onları Türk özel öğretim kurumları içine dahil etmiştir. Kanunun 5. maddesinde yabancı uyruklu gerçek veya tüzel kişilerin kendi adlarına ve Türkiye Cumhuriyeti uyruklu gerçek veya tüzel kişiler adına her ne suretle olursa olsun Türkiye'de yeniden özel öğretim kurumu açamayacakları, ancak bu kanunun hükümlerine göre kurulmuş özel okullara Türk millî eğitiminin amaçlarına uygun olarak çalışmak üzere ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın izniyle öğretim elemanı ve ders araç gereçleri yardımıyla bulunabilecekleri hükmü getirilmiştir. Daha evvel açılmış bulunan özel öğretim kurumlarının binalarının genişletilemeyeceği, şubelerinin açılmayacağı, mevcut binalarının yerine kaim olmak üzere yeniden bina inşa edilemeyeceği, herhangi bir suretle mülk edinilemeyeceği veya kiralanamayacağı, ihtiyaç halinde Millî Eğitim Bakanlığı izni alınarak tamirat yapılabileceği (md. 20) bildirilmiştir. Kanun, tüzük ve yönetmeliklere veya umumi emirlere aykırı hareketi veya aykırı harekette ısrarı tespit edilen özel öğretim kurumunun, hareketinin ağırlık derecesine göre geçici veya kalıcı olarak Millî Eğitim Bakanlığı tarafından kapatılacağı (md. 15) belirtilmiştir.

Bu kanunun bazı maddeleri 26 Haziran 1984 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla bir ek madde getirilerek esnetilmiştir. Buna göre yabancı uyruklu gerçek veya tüzel kişilerin kendi adlarına veya T.C. uyruklu gerçek ve tüzel kişiler adına her ne suretle olursa olsun yeniden özel öğretim kurumu açamayacakları sabit kalsa da bundan böyle arazilerini genişletmemek şartıyla ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın izniyle öğrenci ve teçhizat kapasitelerini âzami bir kat arttırabilmelerine veya yenilemelerine imkân sağlanması, yeni arazi edinmeleri veya kapasitelerini en fazla beş misline kadar arttırabilmeleri (md. 7) mümkün kılınmıştır.

11 Temmuz 1984 tarih ve 3035 sayılı kanunda ise yukarıdaki ek maddeye, bunun dışında binalarını genişletemeyecekleri, çoğaltamayacakları, şube açamayacakları, yeni bina yapamayacakları, her-

hangi bir suretle mülk edinemeyecekleri veya kiralamayacakları, tamiratlarının bakanlığın iznine tâbi olduğu ilave edilmiştir. 625 sayılı kanunun 15. maddesi ise Anayasa Mahkemesi'nin 15 Şubat 2006 tarih ve E.2002/40 K, 2006/20 sayılı kararıyla iptal edilmiştir.

Nihayet yabancı okullara ciddi yaptırımlar getiren 625 sayılı kanun, 14 Şubat 2007 tarih ve 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır. Yeni kanunda cumhurbaşkanının izni ile yeni arazi edinebilecekleri, kapasitelerini âzami beş misline kadar arttırabilecekleri, mevcut arazilerini genişletmemek şartı ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın izniyle bina, öğrenci ve donanım kapasitelerini âzami bir misline çıkarabilecekleri veya yenileyebilecekleri, valiliğin izniyle tadilat yapabilecekleri söylenmiştir. Yabancı okulların taşınmaz malları, kurucularının veya yetkililerinin önerisi ile bakanlığa ya da kuruluş amaçları eğitim vermek olan 4721 sayılı Türk Medenî Kanunu'na göre kurulan vakıflara cumhurbaşkanının izni ile devredilebilecektir (md. 5). Ayrıca özel öğretim kurumları ve buralardaki personel Millî Eğitim Bakanlığı'nın denetim ve gözetimi altında olacaktır (md. 11). Buna mukabil bina genişletme, şube açma, yeni bina inşası, mülk edinme veya kiralamanın yasak olduğu hükümleri aynen bırakılmıştır.

Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu'na (1983) göre hiçbir eğitim öğretim kurumunda Türk vatandaşlarına Türkçe'den başka hiçbir dilin ana dili olarak okutulamayacağı ve öğretilmeyeceği, ancak günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçeleri öğrenmeleri için kurslar düzenlenebileceği; ilköğretim, ortaöğretim ve yaygın eğitim kurumlarında Atatürkçü düşünce, T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük, Türk dili ve edebiyatı, tarih, coğrafya, sosyal bilgiler, din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri ile Türk kültürü kapsamındaki derslerin yabancı dille okutulamayacağı (md. 2) hükme bağlanmıştır.

20 Mart 2012 tarih ve 28239 sayılı Millî Eğitim Bakanlığı Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği'nde yabancı okul müdürlerinin yabancı uyruklu olabileceği, ancak Türkiye Cumhuriyeti uyruklu, Türkçe veya Türkçe kültür dersleri öğretmenliği yapma niteliğini taşıyan kişilerden seçilen bir Türk müdür başyardımcısının valiliğin onayıyla görevlendirilmesi (md. 28) hükme bağlanmış, yabancı uyruklu eğitim personeli konusu da ele alınmıştır.

Millî Eğitim Bakanlığı Özel Öğretim Kurumları Genel Müdürlüğü kayıtlarına göre halen Türkiye'de "özel" statüde faaliyet gösteren yabancı okullar

şunlardır: Robert College (Amerikan Robert Lisesi), American Collegiate Institute (İzmir Amerikan Koleji), Tarsus American College (Tarsus Amerikan Koleji), Üsküdar American Academy (Üsküdar Amerikan Lisesi), Scuola Primaria e dell'Infanzia Italiana (İtalyan Ana ve İlkokulu), Liceo Italiano Galileo Galilei (Galileo Galilei İtalyan Lisesi), Liceo Italiano (İtalyan Lisesi), Deutsche Schule Istanbul (Alman Lisesi), St. Georg Österreichisches Gymnasium und Handelsakademie (Sankt Georg Avusturya Lisesi ve Ticaret Okulu), Lycée Saint-Joseph (Saint Joseph Fransız Lisesi - İstanbul ve İzmir), Lycée Notre Dame de Sion (Notre Dame de Sion Fransız Lisesi), Lycée Saint-Michel (Saint Michel Fransız Lisesi), Lycée Saint-Benoît (Saint Benoit Fransız Lisesi), Lycée Sainte-Pulchérie (Sainte Pulcherie Fransız Lisesi).

Amerikan okulları mülkleriyle birlikte 2010 yılında Sağlık ve Eğitim Vakfı'na (SEV) devredilmiştir. 1984 yılındaki yasal düzenlemelerde "vakıf" eklenmesine istinaden gerçekleşen bu yeni yapılanma sonucunda Sağlık ve Eğitim Vakfı 2014 yılında Çekmeköy'de SEV Amerikan Koleji'ni (SAC) açmıştır. Cumhuriyet tarihinde açılan ilk Amerikan okulu, İstanbul'da Robert Koleji'den 150 yıl sonra açılan ilk Amerikan koleji özelliğini taşıyan bu kurum Millî Eğitim Bakanlığı kayıtlarında Özel SEV Lisesi "özel hazırlık sınıfı bulunan Anadolu lisesi" ibaresiyle kaydedilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aksu, Ayşe. "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık ve Yabancı Okulları". *Kronolojik ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*. ed. M. Gündüz. İstanbul 2018, s. 195-228.
- Anı, Ayten Sezer. *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*. Ankara 2014.
- Armaoğlu, Fahir. "Türkiye'deki Amerikan Okulları Krizi". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 13/37 (1997), s. 1-29.
- Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk*. C. 2, Ankara 1989.
- Bilsel, Cemil. *Lozan*. C. 2, İstanbul 1998.
- "Bir Buçuk Asrın Ardından İstanbul'da Yeni Bir Amerikan Koleji". *TAC Buluşma*. sy. 18 (2014), s. 32-41.
- Düstur*. Üçüncü tertip. C. 2 (1929), Beşinci tertip. C. 4, nr. 2847 (1965); C. 46, nr. 5580 (2007).
- "Ecnebi Mektepleri: Dinî Tedrisat Hakkında Maarif Vekaletinin Gönderdiği Bir Tamim". *Vatan*. 7 Şubat 1924, s. 2.
- Ergün, Mustafa. *Atatürk Devri Türk Eğitimi*. Ankara 1982.
- "Fransız Notası: Fransız Mümessilinin Hükümetimize Tevdi Ettiği Notanın Metni". *İkdam*. 19 Nisan 1924, s. 1.
- "İlk Tedrisat ve Muallimleri Hakkında". *Hâkimiyet-i Milliye*. 9 Ağustos 1923, s. 3.
- "İngiliz Mektebi Seddedildi". *Vakit*. 6 Mart 1926, s. 1, 4.
- "Mektep Kapatıldı". *Milliyet*. 18 Mayıs 1927, s. 1.
- "Mektepler Meselesi: Emre İtaat Etmeyenlerin Seddine Devam Edilecek". *Vakit*. 10 Nisan 1924, s. 2.
- "Mülkümüzdeki Ecnebi Mektepler". *Hâkimiyet-i Milliye*. 21 Teşrinisani 1922, s. 2.

“Özel Öğretim Kurumları”. *Türk Ansiklopedisi*. 1977, XXVI, 311-317.

“Papaz Mektepleri: Fransa ile Papalığın Nokta-yı Nazarları”. *İkdam*. 20 Nisan 1924, s. 2.

“Papaz Mekteplerinden Çoğu Kapandı”. *İkdam*. 9 Nisan 1924, s. 1.

Resmî Gazete. sy. 2923, 14.10.1983; sy. 18472, 28.07.1984; sy. 26434, 14.02.2007; sy. 28239, 20.03.2012.

“Seddedilen Ruhban Mektepleri Otuz Yedidir”. *Vakit*. 9 Nisan 1924, s. 1.

Tanır, Engin Deniz. *Cumhuriyet’in Kuruluş Sürecinde Türkiye’de Fransız Okulları (1919-1925)*. Dr.T, Ankara Üniversitesi, 2016.

Taşkın, Pelin. “5580 Sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu ve Getirdiği Yenilikler”. *Ankara Barosu Dergisi*. sy. 4 (2010), s. 159-178.

TBMM Zabıt Ceridesi. 1942, Devre 1, İçtima 1, C. 4.

Timur, Hıfzı. “Türkiye’de Bulunan Yabancıların Okuma ve Okutma Hürriyetleri Bakımından Durumu”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. 11/1-2 (1945), s. 271-287.

Uyar, Ahmet. *1928’de Hristiyanlaştırılan Kızlar*. İstanbul 2017.

Vahapoğlu, Hidayet. *Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*. İstanbul 1997.

Ayten Sezer ARIĞ

YABANCI EĞİTİM UZMANLARI

Eğitim amaçlı yurt dışından davet edilen uzmanlar.

Tarihin farklı dönemlerinde ve mekânlarında devletler ve toplumlar, bilim, sanayi, kültür gibi alanlarda yabancı uzmanlar davet etmişlerdir. Özellikle XVII. yüzyıldan sonra Avrupa bilim, teknik, teknoloji vb. bakımlardan gelişmiş bir medeniyet düzeni haline gelince Rusya, Japonya, İran ve Mısır başta olmak üzere Batı dışı toplumlar kendi ülkelerine Avrupa’dan uzmanlar getirmişlerdir. Bunlardan biri de Osmanlı Devleti olmuştur.

Bu çerçevede Osmanlı’da yabancılar tarafından verilen raporlardan ilki, 1716’da İstanbul’a gelmiş bir Fransız subayı Rocheford’a aittir. “Bâb-ı Âli Hizmetinde Bir Ecnebi Askeri Mühendisleri Kitası Teşkili” başlıklı on sayfalık bir rapor sunmuştur. Bu “Geleneksel Osmanlı militer örgütleri dışında ya da onun yanında ilk Avrupa yöntemli bir örgüt kurup yetiştirilecek olan fen subaylığı önerisidir.” Fakat proje başarıya ulaşamamıştır (Mardin, 1962: 137).

Avrupa’da tanınmış bir Fransız asilzadesi olan K.

Bonneval, 1731’de Sadrazam Topal Osman Paşa tarafından Avrupa tarzında humbaracı kıtaları kurmakla görevlendirilmiş, 1734’te Üsküdar’da açılan Hendesehane’de Humbaracıbaşı unvanını almıştır. III. Mustafa döneminde Macar soylularından B. de Tott, topçu öğretmen sıfatıyla devlet hizmetine girmiştir. Tott, yeni istihkâm ve topçu kıtalarının oluşmasına, eğitilmesine yardım etmiş, top dökümhanesini yeniden düzenlemiş ve hendese okulunda bazı dersleri okutmuştur. Ruslar’ın 1783’te Kırım’ı ilhakından sonra ise Sadrazam Halil Hamid Paşa’nın girişimiyle Fransız elçiliği vasıtasıyla farklı konularda hizmet etmek üzere Fransız uzmanlar getirilmiştir. 1784’te C.E.S. de Montmorency de bir islahat projesi sunmuştur.

1789’da Prusyalı subay von Goetze getirilmiştir. Daha sonra II. Mahmud, 1836’da Prusya’dan askerî uzmanlar istemiş ve H. von Moltke, Köpke, Laue, Mühlbach, Vincke ve Fischer’den oluşan uzmanlar gönderilmiştir. 1868’de yeniden bir grup Alman subay gelmiş, sayıları 1875’te on ikiye ulaşmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda II. Abdülhamid, yine Almanya’dan tekrar subaylar istemiş, J. Kaehler başkanlığında Kamphoevener ile Hobe ve Ristow, Türk ordusunda çalışmak üzere Osmanlı ülkesine gelmiştir. 1883’te bunlara C.F. von der Goltz ve başka denizci danışmanlar eklemiş bazı Türk subaylar da eğitim için Almanya’ya gönderilmiştir. Bunlardan Kamphoevener 1909’a kadar yirmi yedi yıl Türk hizmetinde kalırken Kaehler, Ristow ve Goltz da ölünceye kadar Türkiye’de kalmışlardır. II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’deki Alman subayların sayısı 800’ü geçmiştir.

Osmanlı Devleti’nde XVIII. yüzyılın ilk yarısından sonra gelen uzmanları istihdam alanları açısından dört grupta toplamak mümkündür: Mühendisler, modern savaş sanatını öğretecek subaylar, çeşitli iş kollarında çalışacak kalifiye işçiler, tabip ve cerrahlar. Uzmanlar Osmanlı Devleti’ne getirilme şekline göre de dört gruba ayrılabilir: İlgili devletlerin İstanbul’daki elçileri aracılığıyla getirilenler, devlet adamlarının girişimleriyle gelenler, yurt dışındaki elçiler aracılığıyla çağrılanlar, kendiliğinden çalışmak üzere gelenler.

Bunların içinde resmî yollardan izinli gelen askerî ve teknik gruplarla kendiliğinden gelen kişilerin birbirlerine zıt iki grup gibi olmalarıdır. Bireysel olarak gelenler genelde ya bekârdır ya da eşleri yanlarında değildir. Bazılarının ülkelerinde evli oldukları, bazılarının da Osmanlı’da Müslümanlığı seçerek kimlik değiştirdikleri görülmektedir. Dikkati çeken bir diğer nokta ise yabancı mühendis,